

ŞAMANİK ŞEFLERDEN GASTRONOMİK ŞEFLERE VARLIĞIN MİDEYE İNDİRİLMESİ

Özlem DERİN*

Öz

Arkaik dönemin şamanik şeflerinden çağdaş dünyanın sanal imgelerini besleyen şeflere uzanan metnin ana teması en ilkel duygu olan açlık ve bunun giderilmesine dayanmaktadır. Buradaki açlık yalnızca fiziksel değil, duygusal ve varlıksal bir yapı da sergilemektedir. Potlaçlarla başlayan ve şamanik büyülerin varlığı kutsayan büyüleri karışımlarıyla bir temsile dönüşen süreç, çağdaş dünyada kosmosun kendini tabaklarda göstermesiyle devam etmektedir. Şefler, ister gastronomik ister şamanik unsurları yansıtmakta olsunlar; temel olan kendi ayrı dünyaları içinde dışsal ve gündelik ötekilerin yorumlarına açık olmalarıdır. Hastalıklar karşısında toplumsal anlamda anlaşılabilir olan şamanın devası, açlık karşısında şaşırtıcı unsurları bir araya getiren şeflerin yemekleri yalnızca bir amaca hizmet etmektedir. Mideye indirilen lokmalar, bulunan devalar, vahşet ve kirlenmeyle açığa çıkan hazırlık süreci sonunda oluşan temiz ve kutsal yapılar; seremonilerden tabaklara uzanan bir düzlemde yalnızca bir şeyi ispat etmektedir: Varlığı boşluğa düşmekten kurtarmak ve her an onaylamak.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi, Şamanizm, Şef, Kabile Şefi, Varlık, Potlaç

FROM SHAMAN CHIEFS TO GASTRONOMIC CHEFS INGESTING THE BEING

Abstract

Spreading from the shamanic chiefs of the Archaic period to the chiefs feeding virtual images of the contemporary world, the main theme of the text is based on the most primitive feeling of hunger and its fulfillment. The hunger here is not only physical but also emotional and existential. The process, which started with potlach and turns into a representation with shamanic magical infusions that sanctify the existence, continues with the appearance of cosmos on plates in the contemporary world. Chefs or chiefs, whether they consider gastronomic or shamanic elements within their separate worlds; the main thing is that they are open to the interpretation of the outer world and the precepts of daily people. The shaman's medicine, which is socially incomprehensible in the face of illness; the chef's recipes, which brings together surprising elements in the face of hunger, serves only to one goal. Bites brought down to the stomach, medications, clean and sacred structures formed as a result of the preparation process revealed by savagery and pollution through ceremonies to plates proves only one thing: to save Being from falling into the void and to confirm it in every moment.

Keywords: Gastronomy, Shamanism, Chef, Chief, Being, Potlatch

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİSBF, Sosyoloji Bölümü.

Email: ozlemderin22@gmail.com/oderin@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5866-6628

FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)

2020 Güz, sayı: 30, ss. 397-417

Makalenin geliş tarihi: 20.09.2020

Makalenin kabul tarihi: 08.11.2020

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf>

FLSF (Journal of Philosophy and Social Sciences)

Autumn 2020, issue: 30, pp.: 397-417

Submission Date: 20 September 2020

Approval Date: 08 November 2020

ISSN 2618-5784

Şamanik Şeflerden Gastronomik Şeflere Varlığın Mideye İndirilmesi
Özlem DERİN

Günümüzde kültürel yapılanmanın salt tüketim temelli olması ve yeniliklerin yalnızca anlık bir zeminde değerlendirilmesi açlığı gitgide besleyen bir unsur haline gelmektedir. Açlık bedensel, psikolojik ya da duygusal olarak farklı formlarda karşımıza çıksa da temelde açlık aniden gelen, giderilmesi gereken ve yinelenen bir süreç olarak kendini göstermektedir. Bu bakımdan en temelde ele alacağımız yapılanma insanın en ilkel biçimde sahip olarak bir şeyi tüketme arzusundan başlayacak ve sonrasında günümüz gösterişçi yapısına evrilecektir. Bu anlamda tüketim kültürü günümüzde bu yerleşik açlığı güdülerken diğer yandan da ritüelistik atmosferini korumaktadır. Kendisini farklı yaratımsal süreçler ya da ürünler üzerinden tanımlayan insanlar farklı topluluklar meydana getirerek nihayet kendilerine bir aitlik alanı yaratmaktadırlar. Özellikle yerleşim anlamında çitlerin çekilmesi eylemiyle birlikte sahip olma, aitlik hissetme ve bunları ritüelistik yapıyla kutsallaştırma toplumsal yaşamın temel güdülenmesi halini almıştır. Bu aitlik nesnesi üzerinden gerçekleştirilen tüketimle birlikte Antik dönem şölenlerinin ya da mitolojik şaman törenlerinin benzeri görünümüne açığa çıkmaktadır. Buna göre arzu nesnesi etrafında birleşen topluluk üyeleri klanın yönetici ilkesinin peşinde şekillenerek kendilerine her açlık krizinde yeni bir hedef koymaktadırlar.

Günümüze geldiğimizde özellikle teknolojik gelişmeler temelinde sanallaşan evren ve kendi ifadesini sanal dünyada bulan insan düzleminde bir karşılıklılık ve aidiyet ruhunun beslendiği ortam, yeni bir klan anlayışını getirmektedir.¹ Bizim bu metinde ele alacağımız klan başında yine bir şefin bulunduğu ve çağdaş kültürün büyü ritüeline dönüşen yemek kültürü üzerine olacaktır. Açlığın en ilkel anlamından hareket ederek oluşturacağımız yapının içinde şeflerin şamanik şefler gibi bir büyü ortamı oluşturmaları ve kendi dışında kalanları vahşetin güzelliğiyle etkilemesidir. Gastronomik anlamda ortaya konan modern eğilimler, aynı şamanik klanlarda olduğu gibi şiddeti ritüelistik öğelerde güzelin alanına sokmakta ve nihayet temel bir belirteç olarak gösterişi tüketim unsuru haline getirmektedir. Mitolojik dönemlerde engin kurban törenleri ve kanlı ölümlerle süslenen ritüeller, zaman ve mekanın

¹ İnsanlar kendi kaderlerinin efendisi olmaya karar verdikten sonra, kendi yaşamlarını sona erdirmeye ayrıcalığına sahip olurlar. Onlar, kendi acılarından kaynaklanan, yaşamın acısına katlanmak zorunda değillerdir. Sevdikleri bir gruba ait olmakla yaşama tereddütsüz bağlanırlar, bu nedenle kendi isteklerinin önüne koydukları isteklere ihanet etmezler. Ortak nedenle onları birleştiren bağ onları yaşama bağlar ve göze aldıkları yüce amaç onların kişisel zorlukları çok derinden hissetmelerinin önüne geçer. Kısacası, bağlı ve canlı bir toplumda bütünden bireye olan fikir ve duyguların daimi değişimi, ortak ahlaki bir destek gibidir ki bu kendi çaresini aramaya itmektense, onu ortak bir enerjide bir paylaşımaya iter ve tükenmiş olduğunda onu destekler. Émile Durkheim, Suicide, trans. John A. Spaulding – George Simpson, Routledge, 1951, s. 168.

gündelik tasarıdan ayrılması noktasında olağan kabul edilerek kutsal sayılmışlardır. Gündelik hayatta olağan kabul edilmeyen dehşet ve kan ritüelle kutsalın alanında vuku bularak olağanlaştırılmış hatta toplumsal yaşamın dayanağı olarak görülmüştür. Aynı dönemde görülen kurban etlerinin şölenvari tüketimi bugün gösterişçi tabak sunumlarında hayat bulmaya başlamıştır. Günümüzde yalıtılmış ve gizlenmiş vahşet estetik bir görüngenyle tabaklara işlenmektedir. Böylece örtük bir anlaşma ile mutfak kapılarının arkasına gizlenen kesme, ezme, yakma, haşlama gibi unsurlar süreçte gizlenmekte; ortaya çıkan eser mitolojik törenlerde olduğu gibi bir uyum ve hazza evrilerek ilkel açlığı burada açlık hem bedensel, hem zihinsel hem de toplumsal olarak ele alınmaktadır) beslemektedir. Aynı bu törenlerde olduğu gibi, tüketim bir sentez değil, gündelik olanın içine yerleşen bir antitezdir. Bir şeyin yok edilmesi, tabakta farklı bir biçimde sunulması, mideye inmesi ve sindirilmesi ile şekillenen bütün süreçler gelecekle ilgilidir. Bu bir anlamda kurban töreninin mutfak üzerinden irdelenmesidir. Şef ürünü işlemlerden geçirerek tüketime sunmaktadır. İkili bir tüketim söz konusudur. Bir yanda şefin elindeki ürünler üzerinden yola çıkan tüketme, yok etme ve dönüştürme edimi; diğer yanda ise yemeği yiyenin oluşturduğu yok etme edimi. Bütün bunlar açlığa hizmet etmektedir. Bu açlık yalnızca bir şey yemeye yönelik değildir. Hem hazzın hem de şiddetin açlığıdır. “Kurban etme üretimin antitezidir, gelecek fikriyle uyum içindedir; yalnızca o anla ilişkili olan şeyin tüketilmesidir. Bunun anlamı onun bir hediye ya da vazgeçiş olmasıdır. Alıcı için teklif edilen bu hediye kesinlikle ani tüketim dünyası içinde geçip gider. Yıkıma hak ettiğini vermek”² hem türün hem de gündelik yaşamın işleyişinin devamı için önem arz etmektedir. Kısaca şimdinin ötesinde bir vahşet söz konusudur. Zira, yalnızca yemeğin ya da mitolojik bağlamda büyüünün hazırlanmasında görüldüğü şekliyle bir kesme, ezme ya da macunlaştırma işlemi yoktur; bunun yanında sonrasında bedene katılan, beden içinde sindirilen, emilen sonrasında dışkı, idrar ya da terle atılan bir süreç söz konusudur. Açıktır ki, şimdide gerçekleşen işlem bedensel olarak devamlılık göstermektedir. Açlık yeme edimiyle son bulmayarak devam etmektedir. Çünkü açlık temelde bir bütünlenme ve giderme edimidir.

Ancak bu sadece türü korumak için ortaya çıkan bir açlık mıdır, yoksa rekabeti, şiddet ve statüyü güçlendiren bir yapılanma mı sergilemektedir? Açlık ve ritüelistik tüketim kişideki tüketme arzusunu daha da güçlendirirken, yeni toplumsal düzlemin getirisi olan gösteriş arzusu da her an daha dehşet verici boyutlara evrilmektedir. Böylece açlıkla ortaya çıkan fiziksel tüketme arzusu, gündelik bir üstünlükle de bezeli bir evrimsel süreç ortaya koymaktadır. Zira,

² Georges Bataille, *Encyclopedia Acephalica*, Atlas Press, London, 1995, s. 25.

Şamanik Şeflerden Gastronomik Şeflere Varlığın Mideye İndirilmesi
Özlem DERİN

İnsanlar kurban vermek ve şölen için toplandıklarında tüketmek, yok etmek ve hayati aşırılığı ortadan kaldırmaya dair temel arzuyu doyururlar. Ritüelde yer alan bireyin dayandığı toplum yapılandırması içinde bu kaybın oynadığı can alıcı rolün karanlık duygusuna sahip olur. Aynı sembol vasıtasıyla toplumun festival ve kurban etme için uygun zaman mı kolladığını ya da topluma olan sevginin yalnızca festival ve kurban etme ile mi kanıtlandığını bilmek zordur.³

Arppe bu noktada toplumsal sevgiden bahsetse de, toplumdaki sevginin üzeri örtük bir üstünlük savaşı halinde görülmesi mümkündür. Maussçu Armağan Teorisine de konu olan bu tutum esasen toplumsal ilişkilerin kendini gösterme ve ötekine üstünlük kurma bağlamında şekillendiği ve “armağan” adı altında aslında güç gösterisi yapıldığı işlenmektedir. Bu bir şölen ya da Mauss’un deyimiyle bir potlaç yansımasıdır. “Özellikle potlaç kültüründe verme zorunluluğunun almaktan hep önce gelmesi de tüketimin sürekli körüklenmesine neden olmaktadır. Bu durum maddi bir yükümlülükten ziyade manevi bir yükümlülük sonucu ortaya çıkmaktadır.”⁴ Potlaç, beslenmek, tüketmek, yok etmek anlamlarına gelirken aynı zamanda bireysel olmaktan çok toplumsal bir hareket olarak işlenmektedir. Potlaç alma-verme düzleminde bir adalet değil, bir üstün olma mücadelesinin ürünü haline gelmektedir. Aynı açlığın giderilmesi noktasında sahip olunan ve olunmayan arasındaki ayrımlarda olduğu gibi, açlığını besleyen birey ya da toplumun kendi sahip olduklarını sergilemesi üstünlük savaşının başlangıcını ifade etmektedir. Başkalarına sergilenen zenginlik, birlikte yenen şölen yemekleri ve yapılan kutlamalar kişinin kendini toplumda kanıtlama ve diğerlerinden daha iyidurumda olma savaşını sergilemektedir. İlkel duyguların ve güç isteminin hakim olduğu bu alanda alıcılar verici karşısında her zaman kendilerini kanıtlamak ve karşılık vermek zorunda bırakılmaktadırlar.⁵ “Örneğin Kwakiutl ve Haida Mitik kabilelerinde büyük reislerden potlaç vermeyen biri hakkında

³ Tiina Arppe, “Sorcerer’s Apprentices and the ‘Will to Figuration’: The Ambiguous Heritage of the Collège de Sociologie”, *Theory, Culture & Society*, 26: 117, 2009, s. 126.

⁴ İsmail Kitapçı, *Gösterişçi Tüketim Örneği Olarak Potlaç Kültürü ve Günümüzün Küresel Kapitalist Dünyasındaki Yansımaları*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt 11, sayı 29, 2019, s. 604.

⁵ Yemek ve güç ilişkisinde bireylerin besin temin sürecindeki rolü belirleyici olabildiği gibi yöneten ve yönetilen ilişkilerinin de yemeğe yansıdığını görmek mümkündür. Birçok kültürde ziyafetler, ziyafeti düzenleyen toplumsal statüsünü gösterir. Gerek katılımcılara sunulan yiyeceklerin niteliği, ziyafete davet edilen katılımcının sayısı bir toplumsal güç göstergesi olduğu gibi ziyafetin verilme sıklığı da bir güç göstergesidir. Bunun gibi ziyafete davet edilmenin simgesel bir anlamı olduğu gibi, davetin reddedilmesi de önemli görülmelidir. (Hayati Beşirli, *Yemek, Kültür ve Kimlik*, Milli Folklor, Sayı 87, 2010, s. 162.)

'çürük surat' denilmektedir. Bu noktada Kuzeybatı Amerikalılarda itibarı kaybetmek ruhu kaybetmek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu toplumlarda herkes vermek için acele eder."⁶ Görüldüğü üzere gösteriş söz konusu olduğunda artık yalnızca açlığın giderilmesinden bahsetmek mümkün değildir. Burada "başkalarına gösterme", öteki üzerinden üstünlük anlamında kurulan duygusal hazı temellendirerek "iyi-durumda olma" açlığını gidermek noktası karşımıza çıkmaktadır. Kısaca insan hem fiziksel açlığını doyurmalı hem de kendi ilkel açlığıyla diğerlerine üstün gelmelidir. Sahip olma ve zafer kazanmaya duyduğu açlığı geçmişte armağan vererek gideren insanoglu; günümüzde sahip olduklarını paylaşmaksızın yalnızca sergileyerek bunu yapmaktadır. Ki, günümüzde sanal düzlem gösterişçiliği temele alındığında gösteriş butonunun da "Paylaş" imgesiyle nitelendirilmesi kaçınılmaz bir bağlam oluşturmaktadır. Fiziksel paylaşımın yerini sergilenimsel ancak dokunulması imkansız olanın paylaşımı almıştır.

Bunun yanında söz konusu armağan ya da paylaşım gündelik ve sıradan bir düzlemde ilerlememektedir. Aynı şölen yemeklerinin günlük yemeklerle aynı olmaması gibi, olağandışı bir durum söz konusudur. Daha özenli, daha dikkatli; hatta taktiksel bir beceri ortaya konmalıdır. Aynı her gün yediğimiz yemeği bir şefin sunmaması ya da evimizin bir gösteriş alanına dönüşmemesi gibi; gündelik alanda yapılan sunumlar sade ve yalındır. Aynı temel gösteriş noktalarının sadelikten yana olmaması gibi, sanal düzlem anlamındaki gösterişçilik de basitliği göstermekten kaçınmaktadır. Ulaşılabilir olmayanın, kişinin kendine özgü kıldığı sınırların sergilenmesi karşımıza çıkmaktadır. Özellikle yemek üzerinden yapılan bu paylaşımlar ilkel potlaçların günümüzdeki sanal "Paylaş"ımını temellendirmektedir. Restoranlar hem oluşturdukları atmosfer hem de klan şeflerine has gösterişli yaklaşımlarıyla ritüelistik yapıyı canlandırmaktadırlar. Ritüellerdeki geri çevrim ve armağan dengesi burada da alım satım dengesiyle kurulmaktadır. Ancak buna gelmeden ve şefleri klan liderleri olarak incelemeyen önce potlaçların ve ritüelistik yapılarının irdelenmesi daha iyi olacaktır.

"Şölen terimi özellikle bir şekilde sembolik olarak günlük yemeklerden farklı olan besin-tüketimini temsil etmektedir."⁷ Bu nedenle olağan süreçten daha farklı bir yaklaşım benimsenmektedir. İçinde gizli bir karşılıklılık esası olan bu yaklaşımda rekabet kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır. Bu en basit biçimiyle alım gücünün sergilenmesi; zenginlik, ün ya da refahın ötekilere gösterilmesidir. Bu denge gözetildiğinde şölen eğilimi günümüzde özellikle

⁶ Marcel Mauss, Armağan Üzerine Deneme, Arkaik Toplumlarda Değiş Tokuşun Biçimi ve Nedeni, Alfa Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2018, s. 156-160.

⁷ Michael Dietler, Feasting and Fasting, ed. by Timothy Insoll, The Oxford Handbook of the Archeology of Ritual and Religion, 2011, s. 180.

“ötekilere sergileme kültürü” bağlamında karşılıklıktan çok sahip olabilmek ve sahipliklerin yarıştırılmasına evrilmiştir. Bu nedenle paylaşım fiziksel alandan sanal bir butona dönüşmüştür. Ancak armağan vermenin doğasında yatan da salt karşılıklı bir edim değil, sununun üzerine eklemeler yaparak geri çevrilmesi ya da aynı sıfatla başkasına sunulmasıdır. Bu nedenle bir klan yaklaşımı benimsenmektedir. Zira, bireyler arasındaki bir potlaç ya da armağan değişimi yalnızca onlar arasında kalarak herhangi bir gösteriş nesnesine dönüşmeyecek ya da istenilen üstünlüğü sağlayamayacaktır. Kanıtlanmaya çalışılan refah herkes tarafından bilindiği ve takdir, kıskançlık ya da gıpta gibi duygulanımlar yarattığı sürece kendi anlamını kazanmaktadır. “Başka bir deyişle, bireyler ve gruplar şöleni; şölenin ortaya çıkardığı ve doğal kıldığı sosyal düzenin paylaşımı düşüncesini sorgulamaksızın birbirleriyle rekabet etmek için kullanabilirler ya da şöleden toplumsal dünyanın mevcut düzenine karşıt görüşler oluşturmak ve kişisel statüyü tehlikeye atmak için de yararlanabilirler.”⁸ Temelde potlaç ya da şölen bir yandan topluluk içinde yapılarak kolektif bir yaklaşım gibi görünse de diğer yandan da sınır belirleyen ve aşağılayan bir tavra sahiptir. Bunu sanal düzlemde ele aldığımızda, aynı mecrayı kullanan insanların bir topluluk oluşturması kaçınılmaz olarak görülmektedir. Bunun yanında bu topluluk içinde esas tavır gösteriş ya da tüketim kültürü üzerinden kurulmaktadır. Temel ilke bu olunca potlaç açlığı da kendisini kaçınılmaz bir form olarak kökene yerleştirmektedir. Armağan dengesi burada kendisini rekabet bağlamında her an yeniden şekillendirmekte ve bunun yanında farklı formlarda yeniden temellendirmektedir. Birinin refahı diğerinin sahip olmadıklarının görülmesi ve tanımlanmasını güdülemekte; aynı zamanda armağan üzerinden ilerlendiğinde birinin ötekinin altından kalkamayacağı oranda bir armağan vermesi, ötekinin statüsünü zedelemektedir. Potlaç, “bir yandan toplumsal gruplar, kategoriler ve statüler arasındaki hesaplanamayan belirgin ayrımlara işaret etmekte, onları somutlaştırmakta; diğer yandan tanımlanan sınırlar arasındaki ilişkileri konumlandırmaktadır.”⁹ Bu rekabet ve tüketim nedeniyle her gösteriş bir diğerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Üstelik günümüzde sanal düzlemde ele alındığında fiziksel bir alıp verme olmasa da bu rekabetin sahip olma anlamında yalnızca imgesel bir formda olduğu açıktır.

Peki, bu gösterişin altında yatan rekabet sebebi nedir? Verilen bir hediyenin karşısındakini etkilemesinin nedeni temelde armağana eklenen izdir. Veren izi bir mühür gibi armağanın üzerinde durmaktadır. Aynı yapılan paylaşımların etiketlenmesinde olduğu gibi. Tam da bu nedenle bir klan ya da

⁸ A.g.e. s. 184.

⁹ A.g.e. s. 184.

topluluk söz konusudur. Armağan; verenin elinden çıktığı andan itibaren onun bütün statü değerlerini taşıyan ve bir anlamda onun tarafından bahşedilen bir olguya dönüşmektedir. Bu bakımdan verilen armağan verene ait olmaya devam etmektedir. Diğer yandan armağanın geri çevrilmemesi durumu topluluk tarafından hoş karşılanmayarak dışlanma, hatta ölüme kadar götürülebilecek kınamalar ortaya çıkarmaktadır. Zaten potlaç kültürünün yerleşik olduğu Arkaik toplumlar incelendiğinde potlaçların insanlar arasında olmaktan çok Tanrılar ve insanlar arasında yapıldığı görülmektedir. Bu bakımdan Tanrılara sunulan armağanlar bağışlanma ya da ödüllendirilme olarak geri dönmekte ve bunun sonucunda hep daha iyi ya da daha büyük armağanlar sunularak kurulan ilişki korunmaya çalışılmaktadır. Ancak bu durumun devamlılık arz etmesi ve sürekli olarak üzerine eklemeler yapılarak armağanın güçlendirilmesi durumu gitgide israf tutumunu arttırırken diğer yandan da armağan alıp verenler arasında mülkiyetin yok olması veya statü kaybına gidebilmektedir. Özel mülkiyetin bu denli hor kullanımı evrilen bir nefret ve karşıdakini yok etme düşüncesine dönüşmektedir. Bu da uzun vadede zararlı etkileri olan bir yaklaşım olarak potlacın aslında çok da olumlu etkiler barındırmadığını ve gösterişin yıkım da getirebileceğini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle mülkiyetin üstünlük kaygısıyla eritilmesi ve devamlı olarak el değiştirmesi bir noktadan sonra yine toplumsal bakımdan itibarsızlaştırmaya kadar ilerleyebilmektedir. Geçer ve Topçu'nun bu konu hakkındaki yorumlaması şöyle şekillenmektedir:

403

“Yararlılığı reddedilen, küçümsenen mülk, potlaç veren açısından toplumsal statü anlamında bir fayda üretim aracı haline dönüşmektedir. Sanıldığı aksine potlaçta fazlasıyla verilen karşılık kişiyi yok olan malını telafi edip daha iyi bir konuma kavuşturmamaktadır. Aksine statü kaybına yol açıp daha büyük bir meblağ ile karşılık verme ihtiyacı hasıl olmaktadır.”¹⁰

Bu sanal düzlemde de insanların birbirlerine benzer bir zaman ve mekan algısı yaratmasını aynı zamanda açıklıklarının da benzer nesnelere yönelmesini getirmektedir. Anlam kaybı ve amacın yitimiyle birlikte mülkiyetin de yitimini getiren potlaç kültürü bireysel bir yitimi getirmektedir. Çünkü böyle bir toplumda bireysellik değil, toplumsal olanın belirlenimlerini esaslı bir biçimde tekrarlamak ve bu bağlamda onaylanmak düşüncesi yerleşmektedir. “Bu anlamda günümüzün potlacı, bireysel olarak her gün kendini yıkıp yeniden inşa ettiğin, tükettiğin ve bu tüketilene gösterebildiğin kadar var olduğun sanal

¹⁰ Harun Geçer – Saffet Topçu, Arkaik Bir Törenin Postmodern İzdüşümleri: Potlaç Geleneğinden Tüketim Kültürüne, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt 10, sayı 52, 2017, s. 681.

Şamanik Şeflerden Gastronomik Şeflere Varlığın Mideye İndirilmesi
Özlem DERİN

âlemin imaj yüklü dünyasında 'var olabilmek' şeklini almaktadır.¹¹ Böylece varolma açlığı yalnızca mideye indirme eylemini barındırmaktan çıkarak bütün sunulanların mideye indirilerek hazmedilmesini ve bunun herkes için benzer biçimde bir kabul edilme ritüeli doğurmasını şekillendirmektedir.

Varolmak bir kendini gerçekleştirme, kendini görünür kılma ve kendini ifade etme çabasının ürünüdür. İlkel törenler ve şöenler dikkate alındığında rasyonel sınırların ihlal edildiği bu türden etkinliklerde ilk göze çarpan şey iktidar mücadelesi olmaktadır. Toplum içindeki statü tekrar tekrar yıkılarak yeniden inşa edilmekte ve bu sonsuz bir mücadele halini almaktadır. Arkaik dönemde mevcut bulunan bu irrasyonel sürecin günümüzde daha da artmış olduğu ve sanal imajlarla sahte bir forma büründüğü açıktır. Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken mücadelenin halen topluluk içinde gerçekleşmekte olduğudur. Ritüelistik akışı yöneten şefin bu noktada yalnızca süreci yönlendirme görevi söz konusudur. Ürün şefin elindedir, kurban¹² şefin ellerinde can verecek, toplumun şifası yine şeften gelecektir. Ancak mülkiyet savaşları ya da üstünlük kaygısı onun dışındadır. Zaten şef mevcut zaman ve mekan içinde güç barındıran aynı zamanda sorgulanmayan kişidir. Onun saygınlığı toplum içindeki alış-veriş dizgesinin dışında kalmakta; yönlendirmelerine hayati önem atfedilmektedir. Sıradanlıktan kurtulmanın en önemli ifadelerinden biri haline gelen şefin sundukları kendini günümüz şeflerinin tabaklarında da açıkça gösterecektir. Zira ister kabile şefi olsun, ister restoran şefi; şeflerden gelen sunumlar içlerinde taşıdıkları denge ve düzenle (aynı zamanda dehşet veren bir kaos) kutsal olana yaklaşmaktadırlar. Bu bakımdan ister deva, ister bağışlama, ister yemek söz konusu olsun ayrık ve öznel tutumun etkili olduğu yeni bir alan açılmaktadır. Bu alan topluluğun diğer üyelerinin içine giremeyeceği ancak ondan etkilenebileceği ve pay alabileceği bir noktada, açlığın kendisinde yükselmektedir. Yok oluşla gelen varolma, öznel tutumun tümüyle yerleştiği ve aktarıldığı zamansız ve mekansız bir düzlemde oluşan denge, sahip olunmak istenen ancak erişilemeyen kabule gönderme

¹¹ A.g.m. s. 683.

¹² 1. Kurban verme ritüeli, en eski ve ilkel ritüellerden değildir. Dinselliğin daha ileri bir aşamasında ortaya çıkmıştır, karmaşık, temsili birçok ritüeli kapsar (temizlenme, sembolleştirme gibi). Ayrıca, potlaç geleneğini de içerdiğinden, insanlığın sosyalleşmesinin gelişmiş bir aşamasıdır. 2. "Kurban verme bir kurum, sosyal bir olgudur," der Hubert ve Mauss. Sosyalliğin olmadığı yerde kurban verme pratiği yoktur. Kurban verme eyleminin nasıl ve ne şekilde olacağına toplum karar verdiği gibi, ahlaki (moral) olarak kurban verme eyleminin yararlılığına ilişkin karar verici değerlerini de kolektif oluşturur. 3. Kurban verme eylemini oluşturan nitelik kutsal ile aynıdır; kutsal olmadan kurban verme olamaz (Latince'de, sacrifice sözcüğü sacre'nin türevidir.) Kutsal kavramı, kurban verme sürecini, temsilini ve uygulamalarını belirler. (Saime Tuğrul, Ebedi Kutsal Ezeli Kurban Çok Tanrılıktan Tek Tanrılığa Kutsal ve Kurbanlık Mekanizmaları, İletişim, İstanbul, 2010, s. 112-3.)

yapmaktadır. Toplum tarafından kabul gören ve tanrısal bağlantıyı kuran şeflerin kurbanları gibi, tabakta yıkım ve yok oluşun yarattığı varlığı kendi temsiliyle ortaya koyan şefin de sunumu kutsal olanla ilişkili hale gelmektedir. “Kutsal olan ‘lanetli pay’ın, kurbanlar harcamanın, lüks ve ölümün mükemmel alanıdır”¹³ Lanetli pay¹⁴ bir enerji fazlasıdır. İlkel açlığın armağanla olan ilişkisi de yine bu enerjinin açığa çıkışıdır. Bu enerji toplumsal düzlemin kabulü karşısında oluşan baskıyla kısıtlanmaktan açığa çıkmakta kendisini yine topluluk şartlarında göstermektedir. Mevcut düzenin formunun değiştirilmesi ya da değiştirilmesi anlamında kaotik bir düzenin temsili ortaya çıkmaktadır. Açlık, lanetli bir pay olarak insanların kendini ifade edecek ve enerjilerini harcayacak alanları kalmadığında açığa çıkmakta ve günümüzdeki gibi sanal imgelerle bir tatmin sağlanmaya çalışılmasına örnek teşkil etmektedir. Fazla toklukla gelen aşırı ve giderilemeyen açlık hali insanı ilkel açlıktan sonsuz açlığa taşıyan sınırsız tavrı temellendirmektedir. Potlaç sonsuzca yeniden üretilirken diğer yandan toplum da sonsuzca yeniden şekillenmekte ve bu dengeyi yok ederek sabitliği (dayanak noktasını/merkezi) ortadan kaldırmaktadır. Burada kabile şefleri ve günümüz mutfak şefleri arasında ilişki kurmamız bu nedenle önemlidir. Kabile şefleri toplumun özünde yaşayan ve onu var eden cevheri değişkenleri de sağlayarak korumaya çalışırken, günümüz çağdaş klanlarının şefleri değişkenleri göz önünde bulundurarak arzu nesnesi tabaklar üretmekte ve bunları aynı standartta sunmaktadırlar. Potlaçların merkez noktasını ilkel bir duygu üzerinden korumaktadırlar. Sahip olma ve arzuya tetiklenen güç isteminin zıvanadan çıkmışlığı karşısında düzlemsel sabitliği koruyan şefler potansiyel ve reel izleyiciler karşısında edimlerini gerçekleştirmektedirler. İzleyicilerin tamamı kendilerine değer, zenginlik, statü eklemeyen aktörlerdir. Şeflerin yaptıkları toplulukları ya da klanları eş bir

¹³ When Bataille Attacked the Metaphysical Principle of Economy, trans. Stuart Kendall, Scapegoat, 2013, s. 45.

¹⁴ “Lanetli pay” hem ekonomik hem de ontolojik bir terimdir. Aynı adı taşıyan eserin girişinde Bataille şöyle yazar: “Yaşayan bir organizma yer kürenin yüzeyindeki enerji oyunuyla belirlenmiş bir durumda bulunur ve çoğunlukla, yaşamını sürdürmek için zorunlu olandan daha fazla enerji alır.” (Georges Bataille, *The Accursed Share: An Essay on General Economy*, çev. Robert Hurley, New York: Zone Books, 1988, s. 21.) Enerji fazlasının (zenginlik) bir sistemin (örneğin bir organizmanın) büyümesine yatırılması mümkündür. Ancak o sistem daha fazla büyüyemiyorsa veya fazla enerji büyüme tarafından kullanılamıyorsa, geri dönüşü olmaksızın, kâr getirmeyen bir biçimde kaybedilmesi zorunludur. “İsteyerek veya istemeyerek, muzafferce veya felâkete yol açacak bir şekilde harcanmalıdır.” (Georges Bataille, *The Accursed Share: An Essay on General Economy*, çev. Robert Hurley, New York: Zone Books, 1988, s. 21.) Bataille’in ekonomisinin aksiyomu canlı organizmaya, bedene ilişkindir. Beden yer küre çapında oynanan enerji oyunundan beslenir ve parçası olduğu bütünden çoğunlukla payına düşenden fazlasını alır. (Zeynep Direk, Bataille: Tarih, Egemenlik ve Çöp, 2020, (online) <https://noktahaberyorum.com/bataille-tarih-egemenlik-ve-cop-zeynep-direk.html#.X2YklWgzZPY>)

Şamanik Şeflerden Gastronomik Şeflere Varlığın Mideye İndirilmesi
Özlem DERİN

payda temelinde birbiriyle ilişkili kılan, birleştiren ve bir araya getiren; böylelikle ortaklık duygusunu yeniden dengeleyen dramatik etkiler üretmekten ibarettir. Bunu yapmanın en basit ve en ilkel yolu bütün insanlarda ortak olan ve her zaman yinelenen açlıkla uğraşmadır. Toplumu yeniden kurmaya yönelik şenlikli ve mideyi doldurmaya yönelik potlaçlardan, günümüzün sanal yemek sergilerine uzanan düzlemde ortak nokta yine yemek ve insanların bitmek tükenmek bilmeyen açlığını yönlendirmektir. Bu metin özelinde ele alacağımız ilkel açlık yemek yeme üzerinden değerlendirilerek kısıtlanacak olsa da, şefler düzenleyici ve yönlendirici arzu nesnelere yaratma bağlamında kendilerini farklı bağlamlarda da göstermektedirler. Tüketimin olduğu her noktada arzu nesnesi üreten her bağlam şeflik noktasını yeniden üreten bir döngü halini almaktadır. Ancak özellikle potlaç ve ritüeller değerlendirildiğinde, bu metin bağlamında öncelikli bir değerlendirme noktası olarak açlığı fiziksel ve gösterişsel bağlamda ele almamız olağan kabul edilecektir.

“Bataille ‘ideal potlaç’ın kurbanda, kendini-yok etme ediminde, ‘geleneklerin olanaklı bir yanıt sunamayacağı mutlak yıkım formlarında gerçekleştiği’ne inanmaktadır.”¹⁵ Potlaç insanın tam karşılığı gibidir. İçinde hem karmaşa, hem cömertlik hem de öfke barındırmaktadır. Bu bakımdan açlık ve yemek duygusal bir geçişliliğin de imgesini sağlamaktadır. Ancak her durumda esas olan güç, ün ve zenginliği elinde bulundurmak; başkalarının sahip olduklarından fazlasına sahip olabilmek, keyifli bir deneyim yaşarken aynı zamanda toplumsal ilişkilere dair sınırları belirleyerek bir statü noktasında konumlanmaktır. Potlacın ortaya çıkardığı zafer kazanma arzusu çalkantılıdır. Bu nedenle bir sabitliğe ve bir merkeze gereksinim duyulmaktadır. Şefin konumu dışında kalan her şey, tek tek insanların ya da toplumsal değerlerin sahip olduğu konumlandırmalar her zaman çalkantılıdır. Zafer kazanmak adına avını gözlemleyen ve boşluğunda açlıkla ona saldıran insanlar arasındaki çatışmanın sergilendiği potlaçlar kişilik oluşturma ve bunu toplulukta kabul ettirme anlarına tekabül ederken, gözü kara bir formda karşımıza çıkmaktadır. Ya hep ya hiç görüşüne dayanan bu tutum günümüzde de yerleşen anlayışa işaret etmekten geri durmamaktadır. Potlaç içindeki bireyde “kaynaklara hakim olma amacı yoktur, onları yok etmek söz konusudur.”¹⁶ Bunun karşısında yemekten bahsetmek kaçınılmazdır zira en ilkel form olarak Mauss’un da ele aldığı ilk adım kendisini gıda üzerinden göstermektedir.

¹⁵ Jacob Tischer, *Gifted Society – An Essay on the Gift, ProSeminar Ethnography and the History of Social Theory in Anthropology*, 2016, s. 6.

¹⁶ Matteo Aria – Nicolo Bellanca, *The Four Figures of Gift: Kula, Potlach, Dan and Hau*, Dipartimento di Science Economiche Università degli Studi di Firenze Working Paper Series, No: 21, 2012, s. 24.

Fransız etnolog Mauss armağanı “potlatch” (temel anlamda – gıda, tüketim) olarak tanımlar, çünkü armağan vermenin tek formu olmasa bile, değiş-tokuşun başlangıçtaki formu gıda üzerindedir. İlk bakışta karşılıksız ve teklifsizdir, ancak aynı zamanda çıkara dayanan bir zorunluluk ve güdümlülüğü vardır. Bu anlamda “potlatch” üç temel sebepten saldırgan ve baskın bir etkileşim durumudur: verme zorunluluğu, kabul etme zorunluluğu ve geri çevirme zorunluluğu. Bu döngüye tutulan kişi toplumsal bir etkileşiminin olabilmesi için diğerine bir şey vermek zorundadır. Eğer diğeri verirse, kişi kendisine verileni kabul etmeye mecburdur.¹⁷

Kendine verileni kabul etme durumu zorunlu olarak görülmektedir. Zira, aksi bir durum memnuniyetsizlik belirtmektedir. Bunun sonucu olarak armağanı alan kişi veren kişiye savaş ilanında bulunmaktadır. Ya da ikincil bir durum olarak armağan alan kişinin armağanı alıp geri çevirme edimini gerçekleştirmemesi olasıdır ki bu da armağan alanın topluluk içinde itibarsızlaşmasını getirecektir. Her iki durumda da armağan alan kişi, onu veren ötekine borçlu kalmaktadır. Bu borç da uyumu ve dengeyi bozan bir unsur haline gelmektedir. Sanal düzlemde düşünüldüğünde günümüzde “paylaş”ılan armağan kendisini zorunlu kılmaktadır. Kabul etmeme olasılığı ortadan kalkmış ve bu maruz kalmaya evrilmiştir. Maruz kalınan noktada maruz bırakma güdülenmesi ilkel biçimde günümüzdeki açlığı tetiklemektedir. Böylece rekabet kendisini yine gösterişçi bir anlamda ancak bu kez daha da baskıcı ve dehşet verici anlamda sergilemiş olmaktadır.

Burada söz konusu olan aslında bir kurban durumudur. Çünkü armağan etmek aslında kendinden bir şey kurban vermek ve bunun karşılığında ötekinden de bir kurban beklemekten başka bir şey değildir. Bir armağan verirken bunun altında bir mesaj bulunmaktadır. Her ne kadar armağan nesne niteliği taşısa da o nesneye yüklenen anlam ve armağan veren kişinin izi, öteki tarafından anlaşılma ve benimsenme amacını taşımaktadır. Ötekinin vereceği yanıtı bilmek kendi sınırlarımızı aşmaya dayanmaktadır. Karşımızda duran kişiyi kendi sınırlarımıza dahil ederek yaptığımız şey onu misafir etmektir. “Misafiri kabul ettiğimizde, armağan vermenin yanlış gitmemesini umuyoruz, yabancıların bizim mallarımıza zarar vermemesini, hatta kişi olarak bize zarar vermemesini.”¹⁸ Tam da bu nedenle aslında armağanın gizemli ve örtük bir yanı bulunmaktadır. Bu örtük yan ritüelde açığa çıkan büyü imkanına bir göndermedir. Büyünün aynı armağanda olduğu gibi örtük bir mesajı

¹⁷ Miloslava Yankova, *Darat Mejdu Filosofiata i Religiata, Nauchni Trudove ha Rusenskia Universitet*, 2014, tom 53, seria 6.2, s. 43-4.

¹⁸ Christian Papilloud, *Three Conditions of Human Relations: Marcel Mauss and Georg Simmel, Philosophy & Social Criticism*, 30, 2004, p. 422.

Şamanik Şeflerden Gastronomik Şeflere Varlığın Mideye İndirilmesi
Özlem DERİN

bulunmaktadır. Bu bakımdan hem armağan hem de onu veren kişi gizemli bir atmosfere dahil olmaktadır. Burada söz konusu olan bir dildir. Armağanın ve büyüünün örtük dili... Mauss için de “Bütün ritüeller bir tür dil gibidirler; bu nedenle de fikirleri yansıtırlar.”¹⁹ Bir yandan armağanın dili, diğer yandan onu verenin dili bir fikir dolayımında armağanı alan kişinin algısına yönelmektedir. Paylaşılan, paylaşılma imkanı taşıyan ya da bütünüyle paylaşımına kapalı hale gelecek olan bu dil kişinin güç imkanını da nitelemektedir. Böylece büyüülü dilin imkanı, kişinin anlaşılma gücünün, güç istencinin imkanına evrilmektedir. Bu da güce ve gösterişe duyulan açlığın misafir etme gibi masum bir formda ehlileştirilmesini vermektedir. Aynı başkasının açlığına maruz kalma ya da kendi açlığını sergileme bağlamında sanal düzlemin öncelikli olarak bir kabul gerektirmesinde olduğu gibi bunu kavrayabiliriz. Açlık bağlamında sanal düzlemin beslediği en önemli şey ötekinin sahip olduklarına duyulan merak ve sonrasında kendi sahipliğinin sergilenerek, ötekinin buna maruz bırakılmasıdır. Bu bir baskılama ve şiddet hali içermesine rağmen, topluluğa dahil olurken zaten bir kabul esası gözetilmektedir.

Mauss bu örtük gücü Maori kabilesi üzerinde yaptığı incelemelerden hareketle “hau” olarak tanımlamaktadır. Mauss, “Hau kişilerde olduğu kadar nesnelere de etkili olan kişisel güçtür ve onlara kişilik kazandırmaktadır. Bu kişilik ona daha önceki sahibinden eklenmektedir. Geri çevrilmemesi durumu nesnenin hau’sunu onu kabul edenin aleyhine çevirecek ve onu daha kötü bir duruma düşürecek ya da öldürecektir.”²⁰ Kısaca armağanın geri çevrilmemesi onun hau’su göz önünde bulundurulduğunda kirlenmeyi getirmektedir. Bu kirlenme topluluk içinde onursuzlaştırılmaya dayanmaktadır. Onursuzlaştırmanın en yaygın olduğu potlaçları değerlendirildiğinde karşımıza çıkan temel duygulanım olan açlık ve yeme alışkanlıklarından hareket etmeye başladığımız noktada; bilmemiz gereken en temel prensip, kültürlerin yiyecekleri farklı algılamasına rağmen her zaman temizliğine önem atfettiğidir. Değiş-tokuş esnasında sununun her zaman temiz ve bu anlamda kutsal olması esastır. Yiyeceğin kutsallığı esas alınmaktadır. Örtük olarak dikkat edilmesi gereken hususların en önemlisi bu temizlik algısıdır. Birinin sunduğu temiz, düzenli ve orantılı yemek karşısındaki ötekiye değerli gördüğünü ifade etmektedir. Aynı zamanda mükemmellik algısını da güçlendiren esaslı unsurlardandır. Bunu anlamının en iyi yollarından beri esirlerin yemek alışkanlıklarının incelenmesidir. Kötü yemek, özgürlükten yoksun bırakmadan daha etkili bir aşağılama aracıdır. Üstelik yemek gereçlerinden yoksun bırakma ya da insanlar arasındaki sembolik yemek yeme alışkanlıklarından mahrum

¹⁹ Marcel Mauss, *A General Theory of Magic*, trans. Robert Brain, Routledge, 1972, s. 75.

²⁰ Jacob Tischer, *Gifted Society – An Essay on the Gift*, ProSeminar Ethnography and the History of Social Theory in Anthropology, 2016, s. 3.

kılmak bunu tetiklemektedir. Sununun niteliğinin yanı sıra niceliğinin ne denli hayati olduğu bu noktada kendini göstermektedir. Günümüzde sanal bir imgeye dönüşen tabaklar aslında bu temizlik ve değer düşüncesinin yansımasıdır. Restoran aslında bir müze gibi sanat eserlerinin sergilendiği bir alana dönüşmüştür. Nasıl ki müzenin ışıkları altında sergilenen bütün eserler daha ihtişamlıdır ve uzun yıllardır süre gelen bir tartışmaya neden olmuşlardır; aynı durum yemek kültürü için de geçerlidir. Sokak yemekleri gündelik alanda sergilenen sanat eserleri ile aynı paydayı taşımaktadır. Her ne kadar hayatın içinde yer alsalar da müzedeki ya da restorandaki kadar değerli değillerdir. “Ulaşılabilir olma” durumu kolay gözden çıkarılmayı ya da hiç fark edilmemeyi getirmektedir. Bu açıdan baktığımızda metnin başında sözünü ettiğimiz açlık yemeğe değil, yemek üzerine biçilen değere yöneliktir. Bu yüzden tabaktaki düzen ve uyum, sanatsal olduğu kadar yerleşik düzlemde tüketime uygun sanal imgeyi de gözler önüne sermektedir.

Yemek farklı görme biçimlerini kendi bünyesinde barındırmaktadır. Aç bir insana temiz bir yemek sunmak olağan bir davranışken, diğer yandan yemeğin fiziksel olarak kirletilmesi²¹ ya da en azından bu hissin psikolojik olarak öyleymiş gibi sunulması bir savaş ve intikam halini doğurmaktadır. Bir şekilde yemek öteki olanın ben’e nüfuzunu sağlamakta, ötekinin anlamı ve izi mideye inerek bütün vücudu dolaşan bir yapı halini almaktadır. Üstelik açlık bağlamında değerlendirdiğimizde ötekinin izinin mideye inmesi sef bağlamında anlaşılabilirliği gibi, sanal düzlemde değerlendirdiğimizde açlığın imgesel bir rekabet olarak da mideye indirilmesi açıkça görülmektedir. Yemeğin niceliği göz önüne alındığında bir deva olabileceği gibi zehre de dönüşebilmektedir. Yemek kendi başına anlam taşıdığı gibi, insanın kendi değerine dair anlamları da nitelendirmektedir.

Benlik algısına sahip insan için öznenin simgesi olan yemek, sıradanlıktan kurtulma, kendini bulma, özgürleşme ve toplumsal

²¹ Kirlenme; fizyolojik (deniz/hava/ su kirliliği, mikrobik kirlilik), psikolojik (birlikteliğe saygı duymayıp aldatma, tecavüz), toplumsal (sosyal yapının bozulması, bireyin/ailenin değer kaybı, ırkçılık), ritüel (kutsal olana/sayılan itaat etmeme) ve seküler (ahlakî değer kaybı, vergi kaçırma, zimmete para geçirme) kirlenme olarak beş alt grupta ele alınabilir. İnsan hayatının her alanında varlığını gösteren kirlenme, tek başına anlam ifade etmeyip oluşturduğu korkuyla ‘dehşetin hükümlerine girilmesine’ sebep olduğu için anlamlıdır. Kirliliğe ilişkin düşünceler ve yasaklamalar, toplumların kültürel ve sosyal yapılarında kodlanan inanç, algılama ve uygulamalarla varlığını ortaya koyar. “Ritüelin normal dışılık sembollerinden yararlanmak suretiyle, kötülüğü ve ölümü, yaşam ve iyilikle birleştirerek nasıl tek, büyük ve birleştirici bir örüntü oluşturacağı”(Mary Douglas, Saflık ve Tehlike, çev. Emine Ayhan, İstanbul, Metis, 2007, s. 64). düşüncesi, kolektif bellekte kirlenmeyle ilgili ortak algılar da oluşturur. (Gülin Öğüt Eker, Farklı Görme Biçimiyle Modern Dünya Ritüeli Olarak Yemek Kültürü: Sınanma/Erginlenme ve İntikam Alma Gizli İşlevleri, Millî Folklor 120, 2018, s. 179).

Şamanik Şeflerden Gastronomik Şeflere Varlığın Mideye İndirilmesi
Özlem DERİN

cinsiyet perspektifinden cinsel kimliğini belirleme aracıdır. Sosyal ilişkilerin belirlenmesi ve sergilenmesinde önemli bir gösterge olan yemek, profesyonel aşçılar ve özgüven sahibi yaratıcı amatör yemek yapanlar için de ihtişamlı bir gösterim sanatıdır. Douglas'ın ifadesiyle "Her yemek, kendi imgesinde grup üyelerini birleştiren yapılandırılmış sosyal bir etkinliktir"²².

Aynı zamanda yemeğin kendisi de içe nüfuz etme özelliğiyle sahip olunan şey anlamında üstünlük duygusu verirken, midede sindirilmesi ve vücuda karışması bakımından bir korku da yaratmaktadır. Yemek anlamındaki armağan örtük olarak ölümcül olma imkânını da barındırmaktadır. Sembolik olduğu kadar tehlikelidir de.

Yiyecek onu geri kalan maddi kültürden ayıran kendine özgü bir özelliğe sahiptir: yutulur, yenir ve içe nüfuz eder. Dahası, küçük-ölçekli bir toplumda çalışarak üretilen bütün ürünler bireylerin kanını, terini ve gözyaşını içermektedir ve bunun böyle anlaşılması olağandır. Birinin üretimi diğerine eklenir, yemek bilhassa ben ve öteki arasındaki ilişki üzerine olan fikirlerin ifade edilmesi ve semboller için uygun bir araçtır.²³

Sosyal ilişkileri ve ritüelistik tavırları barındıran bu sembolik edim insan ve toplum arasındaki ilişkiyi düzenlemektedir. Hem bedeni hem kişinin kendi varlığını beslemekte; hem de topluluğun devamlılığını sağlamaktadır. "Kısaca, biyolojik bedeni destekleyerek yaşam-veren yemek aynı zamanda karşılıklı değiş tokuşla toplumsal bedeni de beslemektedir".²⁴

Şölen kültürünün yerleşikliği ve mitolojik dönemlerden günümüze değin uzanması özel günlerin özel yemeklerle kutlanması alışkanlığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle özel bir zaman yaratımının yanında yine özgün bir mekân da söz konusudur. Gündelik yaşamdan ayrılan ancak yine gündelik yaşamın içinde yer alan bu kutsal ve sıradan olanın buluşması günümüzdeki yemek ve sanal imge kültürünü anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Sıradan beslenme durumu dışında özel bir an ya da restoran gibi özel bir mekânla sınırları yeniden belirlenen yemek kültürü kendi imgesini doğurarak, klanın yönetici ve yaratıcı uyararı olan şefin belirlenimleri ışığında şekillenmektedir.

²² Mary Douglas, "Deciphering a Meal", *Daedalus Journal of the American Academy of Arts and Sciences*. Winter 1972: Myth, Symbol, and Culture Issued as Vol. 101, No. 1, of the *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences*, 1972, s. 67.

²³ Anna Meigs, "Food as Cultural Construction." In *Food and Culture: A Reader*, edited by Carole Counihan and Penny Van Esterik. New York: Routledge, 1997, s. 104-5.

²⁴ Rachel Corr, *Reciprocity, Communion, and Sacrifice: Food in Andean Ritual and Social Life*, *Food & Foodways*, 10, 2002, s. 6.

Ardından onun yarattığı düzenin sanal imgelemi şef-dışındaki insanların arzu nesnesine dönüşerek yayılmaktadır. Böylece sembolik anlam yeniden sembolikleşmekte ve bir semboller dizisi topluluk üyeleri arasında yayılarak her an yeniden anlam kazanmaktadır.

Yemek ve yemek yeme bazen insanların sosyalleşmek için geldikleri bir yeme/içme mekânı, bazen sosyal statülerinin ve tüketim alışkanlıklarının göstergesi olarak, bazen dönemin siyasal yansıması olarak bazen de sadece dönemin sanat akımlarının biçim kaygılarını göstermek için resmettikleri gündelik hayatın içinden seçilmiş bir obje veya eylem olarak karşımıza çıkar.²⁵

Tam da bu nedenle özgün bir zaman ve mekân anlayışı içinde şamanik/ritüelistik yapı yeniden canlandırılmaktadır. Böylece şef nasıl kabilesine şifa dağıtarak uyumu ve düzeni yeniden getirirse, mutfaktaki şef de kendi tabağında yeni düzenin unsurlarını ortaya koymakta ve topluluğa sunmaktadır. Küçük kabileler yerini büyük teknolojik kitlelere bırakmışken, sununun bir anda ve kitlenin bütününe yayılması ve daha hızlı benimsenmesi kaçınılmaz olarak çağın yeni becerisidir. Bu hem fiziksel hem de sanal açlığı besleyen önemli bir unsurdur. Üstelik ilkel sınırlarını da koruyarak bunu yapmakta, yemek yeme gibi yaşamda kalmayı sağlayan temel bir içgüdüye gönderme yapmaktadır. Açlık bizim dışımızda olan şeylere duyduğumuz bir ilkel güdüdür. Üstelik öylesine temel bir yaklaşımdır ki insan nefes aldığı sürece varlığını korumaktadır. Aynı zamanda pişirme esnasında uygulanan teknikler ve kullanılan unsurlar ilkeliğin ve ilkel duyguların önemli bir yansımasını sunmaktadır. Yemeğin hazırlanması kişinin bir savaş ya da öfke durumunda uyguladığı vahşi pratikleri gözler önüne sermektedir.

Soymak, kesmek, dövmek, ezmek, doğramak, parçalara ayırmak, kırmak, çırpma, kaynatmak, kızartmak, soldurmak, öğütmek, yırtmak, kıymak, püre yapmak, doldurmak, doğramak... Halligan²⁶, yemek malzemelerinin hazırlanması, pişirilmesi esnasında kullanılan bu terimlerin şiddet, öfke ve acımasızlıkla ilişkili olduğunu belirterek çiğ besin maddelerin yemeye uygun hâle gelme sürecini, adeta kanlı savaş senaryosu olarak düşünür. Yemeklik malzemelerin hazırlanmasını işkence görüntüleri olarak niteler.²⁷

²⁵ Menekşe Samancı Aydın, *Sanat İçin Yemek, Yemek İçin Sanat*, Hacettepe Üniversitesi Sanatta Yeterlik Tezi, Ankara, 2009, s. 8.

²⁶ Marion Halligan, *Eat My Words*. Sdney: Angus & Robertson, 1990.

²⁷ Gülin Öğüt Eker, *Farklı Görme Biçimiyle Modern Dünya Ritüeli Olarak Yemek Kültürü: Sınanma/Erginlenme ve İntikam Alma Gizli İşlevleri*, *Milli Folklor* 120, 2018, s. 179.

Tüm bu şiddet ve vahşet görüntülerinin ardından ortaya çıkan sunu temiz olmalıdır. Zira kirlilik ve yemek arasındaki ilişki daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, oldukça hassastır. Üstelik kirlilik yemeğin kutsal karakterini ve ortaya çıkan uyum ve dengeyi de ortadan kaldıracaktır. Bu da doyum ya da memnuniyet yerine tiksinimeyi getirecektir. “Tiksinme, yiyecek ve yemek yemenin zevklerinden asla uzakta değildir. Yemek sürekli pis olmakla tehdit eder: Yemek insan etinin ölümlü oluşuyla, yaşayan maddenin kaçınılmaz entropisiyle benzerlik gösterir.”²⁸ Aynı zamanda şölenlerin gösterişli ve üstün olmasının nedeni de budur. Armağan öylesine temiz ve düzenlidir ki karşısındakini daha iyisini sunmaya mecbur bırakmaktadır. Bu sanal düzlemde yapılan paylaşımlar noktasında gösterişin ve mükemmelliğin esas alınmasının da öncelikli nedenidir. Gösteriş temel bir rekabet unsuru olarak açlığın iliklerine işlemiştir. Bu noktada şef her zaman üstün bir konumda yer almaktadır. Ritüeli yöneten kişi olarak kendi konumunu ve yaratım sürecini koruması da zorlu bir sınırlanmışlığı getirmektedir. Zira süreç vahşi ve dehşet verici olsa da yemek kirlenmeden korunmalıdır. Bu misafir ve şef arasında duygusal bir savaşı da doğurmaktan geri kalmaz. Çünkü uygulamanın şiddeti düşmanca duyguları besleyebilir ve sonucunda misafir kirli bir yemekle cezalandırılarak bundan sadistik bir zevk de alınabilir. “Rakibin bedenine giren yemeği kirleterek düşman olarak kabul edilen kişinin şahsi güvenlik alanına girebilmek ve zarar verebilmek, eylemi gerçekleştiren kişinin, tartışılmaz üstünlüğüdür.”²⁹ Aynı mitolojik ritüellerde görüldüğü gibi şefin kontrolündeki seremoni her an kontrolden çıkabilme niteliğini korumaktadır. Ancak çağdaş dönemin sanal imgelerini doğuran şefler de kendi içlerinde bir dönüşüme girdiklerinden seremoninin kırılması ya da bozulması hızlı geri dönüşü nedeniyle bir tehdit olarak salınmaya devam etmektedir. Çağımızda, şef imgesi ‘basit, mütevazı, biraz hırslı, biraz hantal, kirli işler yapan kıpırtılı bir beden’ formundan ayrılarak, izleyiciler için performans sergileyen bir sanatçıya ya da ünlüye dönüşmüştür.³⁰ Ancak kirlenme durumu bu kez dışarıda değil de içeridedir. Şef kendi yardımcılarının da içinde bulunduğu tuhaf bir anlayışla kendi üstünlüğünü sarsıcı bir dehşet düzleminde araçsallaştırmaktadır. Mutfak-dışı mükemmeliyet baskısı mutfağın kapalı kapıları ardında hiyerarşik bir baskıya evrilmektedir. Amerikalı ünlü şef ve yazar;

Anthony Bourdain’e göre, şefler sıra dışı gelenekler, ritüeller ve onları bir klan olarak tanımlayan pratiklerle tuhaf bir dünya-görüşünü paylaşırlar. Bourdain şef kültürüne dair; acemilerin “sığırlar” gibi muamele gördüğü, birey olarak reddedildikleri, bireyin kişisel

²⁸ A.g.m. s. 180.

²⁹ A.g.m. s. 181.

³⁰ Ladenis, *My Gastronomy*, rev edn., Macmillan, London, 1997, s. 194.

şartları, cinsiyeti ve fiziksel görünüşünün basmakalıplığına dair sözlü hakaretlerin olduğu acımasız bir portre çizmektedir.³¹

Bu noktada sanal düzlemin de acemilerine aynı biçimde davranıldığı kaçınılmaz bir gerçeklik olarak yüzümüze çarpmaktadır. Şefler ister Arkaik dönemlerde olsun ister günümüzde her zaman toplumun ötekisi konumundadırlar. Onların bu sınırlamayla ayrılan kutsallığı ürünlerinin tabu olarak kabul edilmesini de getirmektedir. Onlar bildiğimiz diğer ötekiler gibi değildirler. Ritüelistik ve ilkel yönleri konumlarını ayrı bir noktada şekillendirmektedir. Aynı zamanda insanlar da onlar için “kayda değer öteki” olarak konumlanmaktadır. Ritüeli gerçekleştiren ve yeni düzeni getiren şef olsa da, topluluk ve sanal imge düzleminde, medya bağlamında görüşleri benimsedikleri ve sunum kültürlerini yeniden şekillendirdikleri görülmektedir. Arkaik dönemde göze çarpan süslü giysiler ya da maskelerin dönüşümü gastronomik anlamda temizlik ve düzen görüntüsüyle kendinden emin yaratıcılara dönüşmüştür. Hem yaratıcılık hem de disiplin anlamında şifacı bir şamanın yeni devalar aramasına benzeyen şeflerin serüveni kutsal olana doğru bir seremoniyi düzenlemekle eşitir. “Şefler için –fiziksel, kültürel ve psikolojik-dinamiklerinin kombinasyonu onların yücelik duygusunu ve statüsünü beslerken, aşçılık mesleğinin bir işten çok kutsal bir çalışma olarak görülmesi fikrini de tetiklemektedir.”³² Şef ve şef olmayanlar arasındaki ayrım bu derin sınır tarafından belirlenmektedir. Şef olabilmek oyunu kurallarına göre oynamayı ve “kayda değer öteki”nin görüşlerini izlemeyi gerektirmektedir. Bu izleme tutumu bir seyircininki gibi pasif değildir. Aksine etkin bir tutum benimsenerek hem planlamalar yapılmakta hem de her tabakta yeni bir düzen ve yaratı sunulmaya çalışılmaktadır. Ancak burada zor olan diğer bir etmen hastalığın tespitinden sonra aynı tedaviyi aynı oranlarla uygulaması gereken şamanın titizliğiyle ilerlenmesinin esas olmasıdır. Bir düzen tutturulduktan sonra devamlılık gösterilebilmelidir. Günümüzde dikkat edilen unsurlar bir yandan tutarlı, istikrarlı ve beklentiyi aynı oranda karşılayan tabaklar; diğer yandan da inovatif unsurlar kullanabilmektir. Aynı şamanların hastalıkları iyileştirmesi ve yeni devalar bulması gibi. Şefler her ne kadar toplumsal yaşama hitap etseler de onların kendilerine has ayrık dünyaları olduğu kaçınılmaz bir gerçekliktir. Bu bakımdan her zaman eleştiriler ve yargılamalarla karşı karşıyadırlar. “Şefleri yabancılaştıran toplum değildir; olası olan şeflerin

³¹Palmer – Cooper - Burns, Culture, identity, and belonging in the “culinary underbelly”. International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research, 4 (2), 2010, s. 10.

³² A.g.m. s. 19.

Şamanik Şeflerden Gastronomik Şeflere Varlığın Mideye İndirilmesi
Özlem DERİN

toplumu yabancı kılma eğilimi göstermesidir... zira toplum şeflerin ne yaptıkları ve nasıl yaptıklarına dair oldukça acımasızdırlar.”³³

Şamanik şeflerin büyü ritüelleri gibi gastronomik şeflerin de toplumsal ve gündelik olandan ayırık durmasının nedeni başkalarının yapamadığı şeyleri yapabilmeleridir. Ortaya koydukları beceri kosmos içindeki akışı değiştiren, yorumlayan ya da ona uyumlu olan farklı deneyimlemelerin sonucudur. Deneme, yanılma, kesme, ezme, parçalama, pişirme gibi etkinliklerle ortaya çıkan büyü ya da yemek birbirine eş yapılarıyla³⁴ mitolojik ve arkaik evrelerden çağdaş sanal imgelere evrilmiş olsa da, nicelik bakımından koruduğu özü eş biçimde var olmaya devam etmektedir. İster arkaik Şamanist olsun, ister gastronomik olsun “şefler dış dünyaya şüpheyile yaklaşmaktadır. Dış dünya belirsizlikler, kaprisler, anlayışsız insanlarla doludur.”³⁵

Esasen hem gastronomide hem de arkaik ritüellerde açığa çıkan insanların kendi varlıklarını en ilkel biçimde kanıtlama ve onaylama istemidir. Bu bakımdan güç istemini en ilkel yolla, açlığı gidermek, mideyi doldurmak, varlığın özünü ve gücü korumakla nitelendirmektedirler. Ritüellerde ve tabaklarda ortaya çıkan denge ve düzen kozmik bir varlığı pekiştirme ideasına kaynaklık etmektedir. Eskiden şölenlerle, armağanlarla gerçekleştirilen bu imgelem, şimdilerde sanal imgelerle ortaya konmaktadır. Önceden sunaklarda verilen kurbanlar şimdi tabaklarda sergilenirken; zaman ve mekan imgesinin bükülmesi de farklılaşması da sunularla eş zamanlı olarak açığa çıkmaktadır. Kutsal olan ve kirlili olan arasındaki savaş ister yemeğin hazırlanmasına, ister büyü lü iksirlerin şifalı otlardan ya da pis olarak görülen çamur ya da dışkıdan temin edilmesine dayansın; kirlili ve kutsal olanın iç içe geçtiği bu iki alan halen insanların kendilerini güçlü hissetmelerini sağlayan dayanakları ortaya koymaktadır. Diğer yandan şefler bu mekanizmaların dışında insanlar arasında uyumu, arzuyu, yaşam enerjisini ve dengeyi pekiştirmeyi görev edinmektedirler. Kirlilikten temizliğe, işlenmemiş olandan devaya dönüşen bu süreçte varlık her an daha çok onaylanmakta ve şefler bunun en büyük tatmin noktası olmaktadır. Çünkü;

³³ A.g.m. s. 21.

³⁴ Tarif (reçete) kullanılan malzemelerin spesifik etkileri göz önünde bulundurulduğunda hem medikal hem de gastronomik olarak değerlendirilmektedir. (David Lag Tomasi, *From the Heart to the Mind, Through the Stomach. A Review of Donald Phillip Verene's The Science of Cookery and the Art of Eating Well: Philosophical and Historical Reflections on Food and Dining in Culture*, ibidem Press, 2018, s. 119.)

³⁵ Palmer – Cooper - Burns, *Culture, identity, and belonging in the “culinary underbelly”*. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 4 (2), 2010, s. 21.

Şamanik Şeflerden Gastronomik Şeflere Varlığın Mideye İndirilmesi
Özlem DERİN

insanlar varolmayı ve bunu hemen yapmayı isterler. Görmeyi ve görülmeyi, dokunmayı ve dokunulmayı ister, uzak geçmiş ya da tehditkâr bir gelecek tasarısına bağlanarak değil de şimdinin deneyimi aracılığıyla var olduklarını hissetmeyi arzularlar. Varlığımızı lezzetli bir lokma ya da nefis bir yudumdan daha çok doğrulayacak ne olabilir ki? Gergin bir şekilde emzirilen insanlıktır bu, dudaklarının dünyanın göğüslerinden ayrılmasından ölümüne korkmaktadır, ilk kaçınmada bütün varlığı yutacak bir boşluğa düşmekten endişe etmektedir.³⁶

³⁶ Massimo Leone, Critique of the Culinary Reason, University of Turin, 2016, s. 26.

KAYNAKÇA

- Aria, M. – Bellanca, N. (2012). "The Four Figures of Gift: Kula, Potlach, Dan and Hau", *Dipartimento di Science Economiche Universita degli Studi di Firenze Working Paper Series*, No: 21.
- Arppe, T. (2009). "Sorcerer's Apprencites and the 'Will to Figuration': The Ambiguous Heritage of the Collège de Sociologie", *Theory, Culture & Society*, 26: 117.
- Aydın, M.S. (2009). Sanat İçin Yemek, Yemek İçin Sanat, *Hacettepe Üniversitesi Sanatta Yeterlik Tezi*, Ankara.
- Bataille, (1995). *Encyclopedia Acephalica*, Atlas Press, London.
- Bataille, G. (1988). *The Accursed Share: An Essay on General Economy*, çev. Robert Hurley, New York: Zone Books.
- Beşirli, H. (2010). "Yemek, Kültür ve Kimlik", *Milli Folklor*, Sayı 87.
- Boghini, A. (2016). "Hunger", *Encyclopedia of Food and Agricultural Ethics*, Springer Science + Business Media B.V.
- Corr, R. (2002). "Reciprocity, Communion, and Sacrifice: Food in Andean Ritual and Social Life", *Food & Foodways*, 10.
- Dietler, M. (2011). "Feasting and Fasting", ed. by Timothy Insoll, *The Oxford Handbook of the Archeology of Ritual and Religion*.
- Direk, Z. (2020). "Bataille: Tarih, Egemenlik ve Çöp", (online), 20.09.2020 <https://noktahaberyorum.com/bataille-tarih-egemenlik-ve-cop-zeynep-direk.html#.X2YklWgzZPY>
- Douglas, M. (1972). "Deciphering a Meal", *Daedalus Journal of the American Academy of Arts and Sciences. Winter 1972: Myth, Symbol, and Culture* Issued as Vol. 101, No. 1, of the Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences.
- Douglas, M. (2007). *Saflık ve Tehlike*, çev. Emine Ayhan, İstanbul, Metis.
- Durkheim, (1951). *Suicide*, trans. John A. Spaulding – George Simpson, Routledge.
- Eker, G.Ö. (2018). "Farklı Görme Biçimiyle Modern Dünya Ritüeli Olarak Yemek Kültürü: Sınanma/Erginlenme ve İntikam Alma Gizli İşlevleri", *Milli Folklor* 120.
- Geçer, H. – Topçu, S. (2017). "Arkaik Bir Törenin Postmodern İzdüşümleri: Potlaç Geleneğinden Tüketim Kültürüne", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 10, sayı 52.
- Halligan, M. (1990). *Eat My Words*. Sdney: Angus & Robertson.
- Kitapçı, İ. (2019). "Gösterişçi Tüketim Örneği Olarak Potlaç Kültürü ve Günümüzün Küresel Kapitalist Dünyasındaki Yansımaları", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 11, sayı 29.
- Ladenis, (1997). *My Gastronomy*, rev edn., Macmillan, London.

Şamanik Şeflerden Gastronomik Şeflere Varlığın Mideye İndirilmesi
Özlem DERİN

- Leone, M. (2016). *Critique of the Culinary Reason*, University of Turin.
- Mauss, M. (1972). *A General Theory of Magic*, trans. Robert Brain, Routledge.
- Mauss, M. (2018). *Armağan Üzerine Deneme, Arkaik Topumlarda Değiş Tokuşun Biçimi ve Nedeni*, Alfa Yayınları, 1. Basım, İstanbul.
- Meigs, A. (1997). "Food as Cultural Construction." *Food and Culture: A Reader*, edited by Carole Counihan and Penny Van Esterik. New York: Routledge.
- Palmer – Cooper - Burns, (2010). "Culture, identity, and belonging in the 'culinary underbelly'". *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 4 (2).
- Papilloud, C. (2004). "Three Conditions of Human Relations: Marcel Mauss and Georg Simmel", *Philosophy & Social Criticism*, 30.
- Tischer, J. (2016). "Gifted Society – An Essay on the Gift", *ProSeminar Etnography and the History of Social Theory in Anthropology*.
- Tomasi, D.L. (2018). "From the Heart to the Mind, Through the Stomach", *A Review of Donald Phillip Verene's The Science of Cookery and the Art of Eating Well: Philosophical and Historical Reflections on Food and Dining in Culture*, ibidem Press.
- Tuğrul, S. (2010). *Ebedi Kutsal Ezeli Kurban Çok Tanrılıktan Tek Tanrılığa Kutsal ve Kurbanlık Mekanizmaları*, İletişim, İstanbul.
- When Bataille Attacked the Metaphysical Principle of Economy*, (2013). Trans. Stuart Kendall, Scapegoat.
- Yankova, M. (2014). "Darat Mejdu Filosofiata i Religiata", *Nauchni Trudove na Rusenskia Universitet*, 2014, tom 53, seria 6.2.

Şamanik Şeflerden Gastronomik Şeflere Varlığın Mideye İndirilmesi
Özlem DERİN